

24. Ставцева А. А. Концепт HUMAN INTELLECTUAL ABILITIES и его объективация во фразеологии современного английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ставцева Александра Анатольевна. – Иркутск, 2006. – 191 с.
25. Степанов Ю. С. Смена “культурных парадигм” и её внутренние механизмы / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин // Философия языка : в границах и вне границ. – Х. : ОКО, 1993. – С. 13–36.
26. Степанов Ю. С. “Интертекст”, “интернет”, “интерсубъект” (к обоснованию сравнительной концептологии) / Ю. С. Степанов // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2001. – Т. 60. – № 1. – С. 3–11.
27. Фролова Н. Н. Дискурсивные функции маркировочных наименований (брендов) : лингвокультурологический и лингвопрагматический аспекты : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Фролова Наталья Николаевна. – Краснодар, 2011. – 180 с.
28. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы немецкого языка в когнитивно-дискурсивном аспекте : на материале периодической печати : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Щирова Виктория Сергеевна. – Тамбов, 2005. – 225 с.

## **ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЧНИМ СЛОВОМ-КОМПОНЕНТОМ РУКА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ**

КНЯЗЬ Т. М.

*Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва*

Компаративне дослідження різних мовних картин світу крізь призму колективної мовної свідомості представників різних етносів на сьогодні є одним із актуальних напрямів сучасної лінгвістики. Зіставлення фрагментів української мовної картини світу з мовними картинами світу інших культур дозволяє виявити спільні й відмінні риси в етнічній свідомості народів. Проте важливим аспектом зіставного аналізу мовних, зокрема фразеологічних одиниць (далі – ФО), як зауважує В. М. Мокієнко, “є екстралінгвістична інформація, необхідна як теорії і практиці перекладу, так і методиці навчання” [7, с. 337]. Проникнення культурологічного напрямку в лінгвістику і психологію спричинило виникнення суміжних наукових галузей, орієнтованих на вивчення проблеми взаємозв'язку мови й культури, мови й мислення в найрізноманітніших аспектах. Адже, на думку В. А. Маслової, лінгвістика ХХІ ст. активно розробляє напрям, у якому мова розглядається як культурний код нації, а не лише як знаряддя комунікації та пізнання [5].

Теоретичні дослідження в плані зіставного вивчення фразеології на матеріалі української, російської, англійської, німецької мов закладені в роботах таких дослідників, як Ю. Ю. Аваліані, О. Ф. Арсентьєва, О. В. Кунін, В. М. Мокієнко, Л. І. Ройзензон, Е. М. Солодухо та ін. Зіставний аспект дослідження фразеології, на думку О. Ф. Арсентьєвої, “являє собою значний інтерес як для розробки загальної теорії фразеології, так і для вивчення спільних і відмінних ознак досліджуваних мов” [1, с. 3].

Специфіка мов, що зіставляються, а також наявність конкретного фразеологічного матеріалу визначають методику зіставлення ФО. Як відомо, існують різні методи зіставного аналізу фразеології: структурно-семантичного моделювання (зіставлення ідеографічних полів, семантичних груп, синонімічних рядів), метод семантико-синтаксичного моделювання, семантико-діахронічного зіставлення, валентного зіставлення та ін. [7, с. 338]. Проте при зіставному вивченні фразеологічного матеріалу слід дотримуватися важливих принципів, про які говорить К. І. Мізін: 1) вивчення ФО окремих мов повинно передувати їх зіставленню як у цілому, так і на кожному окремому етапі; 2) застосування єдиної теорії, методики та поняттєво-термінологічного апарату; 3) пошук тотожностей у галузі фразеології має передувати встановленню їх відмінностей; 4) зіставний аналіз ФО може відбуватися від форми до змісту або, навпаки, від змісту до способу його вираження в різних мовах (у лінгвокультурологічному дослідженні повинні взаємодіяти обидва вектори зіставлення) [6, с. 93].

Чільне місце у фразеологічному фонді будь-якої мови займають соматичні фразеологізми, оскільки “соматична фразеологія постає однією з найуживаніших і комунікативно значущих ланок у фразеосистемі української мови. Це зумовлено належністю соматизмів до найдавнішого шару лексики, прозорістю функцій частин тіла, що сприяє їх легкому алегоричному осмисленню” [8, с. 3]. Фразеологізми із соматичним компонентом у компаративному аспекті на матеріалі різних мов були предметом наукових розвідок таких учених, як О. Г. Важенина, Ю. В. Жарікова, А. О. Івченко, О. М. Каракуця, В. І. Кононенко, О. В. Кунін, А. В. Куцева, Л. А. Лінник, О. П. Левченко, О. О. Селіванова, Н. О. Скоробагатько, І. Ю. Скрипнік, Т. О. Смирнова, О. Л. Толстова, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, В. І. Школярєнко, О. В. Шкуран та ін. Підвищений інтерес до фразеологізмів із соматичними словами-компонентами пояснюється як їх широкою вживаністю в мовленні, так і чималою кількістю у фразеологічному фонді різних мов.

Необхідність порівняти реалізацію поняття “заможність” засобами ФО української і російської мов із соматичним словом-компонентом *рука*, установити специфіку соматичного символу в структурі фразеологізму та його вплив на цілісне фразеологічне значення становить мету пропонованої наукової розвідки.

Соматизми як слова-компоненти ФО мають символічне значення, наприклад: *рука* – влада, *ноги* – упевненість, *шия* – залежність [9, с. 13; 3, с. 342]. Символічність соматизмів людини має релігійні витоки, наприклад, у тексті Біблії йдеться про те, що життя людей та їхні долі перебувають у руках Божих, тобто в Його владі. Зауважимо, що в українській мові виокремлюється група символічних соматизмів, із високою фразеотворчою активністю, до яких належать ФО із соматизмом *рука*.

Руки виконують одну з найважливіших функцій людського організму, тому причину виникнення й функціонування таких фразеологізмів слід шукати поза лінгвістикою. І в українській, і в російській мові *рука* – важливий орган людини. Оскільки здавна переважала ручна праця, *рука* символізує останню; виступає емблемою, знаком влади [4, с. 510]. Разом із тим характерна ознака

рук – брати й давати – породжує вірування, пов’язані з асоціативними ознаками щедрості / скупості: затиснена в кулак рука означає скупість, розпростерта – щедрість; розрізняють праву й ліву руку як уособлення помічника (“права рука”) [4, с. 510–511].

Зауважимо, що в українській мові, крім ФО із соматизмом рука, в академічних виданнях (Фразеологічний словник української мови, Словник української мови [11; 12; 14]), презентовано фразеологізми із такими стрижневими словами-компонентами, як: лабети, *розм.* – “дуже великі, міцні руки” [11, Т. 4, с. 427]; лапа, *перен., зневажл., ірон.* – “рука або нога людини (звичайно велика, незграбна)” [11, Т. 4, с. 447]; кулак – “кисть руки з зігнутими і притиснутими до долоні пальцями” [11, Т. 4, с. 389], що також відносимо до тематичної групи “рука” (хоч у кулак труби, *грубо*; захоплювати (захопити) в [свої] лабети *що*). У російській мові в Большом фразеологическом словаре русского языка [9] знаходимо, крім ФО із соматизмом рука, фразеологізми зі словами-компонентами лапа, *разг.* – “рука или нога человека, обычно большая” [9, с. 529] і кулак – “кисть руки с согнутыми и прижатыми к ладони пальцами” [9, с. 521] (держать в [своих] руках (в кулаке); давать / дать на лапу).

У фразеологічних, тлумачних, діалектних словниках української мови [11–12; 14–17] зафіксовано понад 40 ФО із соматичним словом-компонентом рука, що сигналізують про певний соціальний стан людини, у тлумачних і фразеологічних словниках російської мови [9; 10; 18] – близько 30 ФО. Проте в межах заявленого міні-дослідження хотілося б детально зупинитися на фразеологізмах, що реалізують уявлення мовців про збагачення нечесним шляхом – *куку в руку, заст., з сл. дати, взяти, тикати і т. ін.; слабість на праву ручку, ірон.; дати в лапу, крим.; отримувати на лапу; хапкий на руку; нечистий на руку; (3 ФО): давать / дать на лапу кому; брать / взять на (в) лапу; на руку нечист (нечистый)*.

В аналізованих мовах ФО *дати в лапу, крим.* – “дати хабара” [13, с. 199] / *давати / дать на лапу кому* – “давать взятку” [9, с. 160] називають ситуацію, коли з певною метою особа чи група осіб підкупає за допомогою матеріальних цінностей іншу особу, яка має владу, право ухвалювати рішення тощо. На думку науковців (В. І. Зимін, В. М. Мокієнко, А. В. Філіппов М. М. Шанський), фразеологізм *давать / дать на лапу кому* калька з франц. – *la patty á qq.* (букв. “змазати лапу”). Виникнення цієї одиниці пов’язане з історією Франції. У певний період у Франції церква брала великий податок з торговців свининою. Ухиляючись від сплати цього податку, торговці у вигляді хабара давали в руку шматок сала тим, хто збирав податок [9, с. 160]. В. В. Красних зауважує, що фразеологізм містить зооморфну метафору, в якій рука людини, яка бере хабар, уподібнюється кінцівці тварини. Метафора заснована на символічній функції руки, що з давніх часів осмислювалася як основний інструмент оперування з предметами навколишнього світу і виконувала роль символу володіння: *Спершу – дай йому на лапу... Не даси, то походи* (С. Олійник) [15, Т. 1, с. 416]; *На лапу давать все-таки приходится. Как-то мы с другом катались по Москве, и гаишники остановили машину за превышение скорости. Друг долго разбирался с ментом, а подошел ко мне: “Руслан, дай столярник. Тут заплатит просят”* (Собеседник); *Она, конечно,*

не призналась, что ей дали на лапу, но то, что были ходатаи, не отрицала (А. Маринина) [9, с. 160]. Зауважимо, що ФО української і російської мов мають негативну конотацію і функціонують у розмовному стилі.

ФО *отримувати на лапу* реалізує значення – “хто-небудь отримує хабар за певні послуги” [13, с. 199] / *брать / взять на (в) лапу* – “брать взятки” [9, с. 77]. Внутрішня форма ФО мотивується, як і в попередньому прикладі, уявленням про те, що частина (лапа як еквівалент руки) заміщує ціле (людину): *Це ті ж гроші, які щомісяця отримує на лапу комендант, дозволяючи їм підпільне існування серед будівельників* (О. Думанська) [13, с. 199]; *С чего ты решил, что на лапу он брать не будет – министру от спорта на лапу за год накапывает уж побольше, чем там, где он стоял за спиной у Робинсона* (Спорт сегодня, 2002) [9, с. 77]. Про поступове фінансове наповнення чийого-небудь бюджету, а отже, і збагачення, сигналізує ФО *накапывает на лапу* [9, с. 77].

У внутрішній формі ФО *слабість на праву ручку* – ірон. – “хабарництво” [12, с. 661] – реалізоване уявлення про ситуацію, коли при зустрічі (як відомо, є прикмета: свербить права рука – до зустрічі, привітання) людина не може втриматися від хабара. *У народі зберігається чимало пісень, які висміюють зажерливість і слабість на праву ручку чиновництва та поліції* (З газети) [12, с. 661]. Фразеологізм належить до стилістично забарвлених одиниць, зокрема компонент *ручку*, вживаний у зменшувальній формі, сигналізує про посилення іронічної оцінки ситуації. Така стилістична віднесеність зумовлена актуалізацією негативної семантики й обмеженням контекстуального функціонування.

ФО *хапкий на руку; нечистий на руку / на руку нечист (нечистый)* мають подібні значення – “схильний до крадіжок, хабарництва” [12, с. 434] та “склонен к воровству; плутоват, нечестен” [10, Т. 7, с. 1271] – і сигналізують про характеристику людини, котра постійно прагне збагачення, можливо, й незначне, проте, нечесним шляхом. [Олімпіада:] *Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. Щось вона мені здається хапкою на руку* (М. Кропивницький); – *Шануйся, хлопці. Знаю: всі ви нечисті на руку. Спіймаю, позбудетеся останньої сорочки* (М. Стельмах) [12, с. 434]; *Что ни на есть отчаянный Был Клим мужик: и пьяница И на руку нечист* (Н. А. Некрасов) [10, Т. 7, с. 1271].

Походження виразу *куку в руку* до кінця не з'ясоване. Л. Г. Скрипник уважає, що кука – це, можливо, жартівлива назва великодньої крашанки. Не можна ігнорувати, однак, і перше зозулине “куку”, з яким пов'язано багато прикмет. Так, існує прикмета, хто пробряжчить при цьому грішми, той матиме їх протягом цілого року [16, с. 172–173]. Якщо хто-небудь отримує хабар, то, звичайно, покращує своє матеріальне становище. Якщо ж навпаки пропонує комусь гроші, то це свідчить про наявність “зайвих” грошей, що їх можна використати для вирішення певних питань. Наприклад, *Бакишии треба дати... ви не знаете, что то бакишии? Куку в руку... хабар... як не дамо, одвезуть раба божого* [Остана] у Рені (М. Коцюбинський) [15, Т. 1, с. 404]. Зауважимо, що фразеологізму з аналогічним словом-компонентом російська мова не фіксує.

В українській мові наявна ФО *мати [велику, волосату (волохату)] руку (лапу) перев. де*, що реалізує значення “користуватися чиеюсь підтримкою,

допомогою, протекцією і т. ін. (перев. впливової, знатної людини)”. Слова-компоненти *рука / лапа* сигналізують про впливову заможну людину, яка може допомогти розв’язати різні проблеми. Фразеологізми характеризують ситуацію, коли людина може певним чином покращити свої справи (фінансові) завдяки протекції впливової особи. [Дід:] *Він скрізь руку має, а ми що?* (І. Карпенко-Карий); *В райцентрі він свій чоловік, руку має...* (К. Гордієнко). *Мати досить сильну руку. Він мав там досить сильну руку в особі одного свого колишнього товариша по службі* (Олена Пчілка). *Мати свою руку. Там все-таки [князь] підозривав, що Іван сяк чи так мав у тім “случаю” випадку свою руку* (І. Франко) [12, с. 376]. – *Та він же, мабуть, має велику лапу, той не горює* (Верх М) [17, с. 187]. *Він у правлінні об’єднання, бо має волосату лапу* (Комсом) [17, с. 187].

У російській мові наявний фразеологізм *иметь руку*, що реалізує тотожне значення (“располагать связями, протекцией; пользоваться чьим-либо покровительством, влиятельной поддержкой” [18, с. 185]) і сигналізує про можливість вирішення різних питань завдяки “зв’язкам” у різних сферах, а отже, і покращення свого матеріального стану. Наприклад, [Бодрецов] *благодаря старым связям везде имел руку* (М. Салтыков-Щедрин) [18, с. 185]. Близьке значення мають ФО *большая (сильная) рука; своя рука* – “влиятельный, значительный по своему положению человек”. Додамо, що атрибутивні компоненти при стрижневому слові-компоненті *рука* – *большая, сильная* реалізують семи “впливовий”, “який має владу”, “могутній”, “заможний”, а *своя* – “давно знайомий”. Наприклад: *У него были кое-какие связи, но добиться ему ничего не удалось: в Москве Мутину дали понять, что в дело замешана большая рука, против которой ничего нельзя поделать* (В. Вересаев) [18, с. 395]; *Ну, а женщины шутили: Мол, своя рука в правленьё. Значит, женской половине Полагается отныне В каждом деле послабленьё* (А. Яшин) [18, с. 395]; *Потеряв наследство дяди, чтобы не лишиться еще многого... мне необходима сильная рука!* (И. А. Шимановский) [18, с. 396].

Корпус фразеологізмів української і російської мов фіксує фразеологізми-синоніми *держати (тримати) в [своїх] лабетах* (діал. *лабах*) *кого, що* [15, Т. 1, с. 228]; *у руках чийх, у кого* [12, с. 621] / *держать в [своих] руках (в кулаке)* [9, с. 73]; *в руках у кого, чьих, каких, со сл. быть, находится и т. п.* [9, с. 79] і мають подібні значення “ставити кого-небудь у залежність; у чийсь владу” [12, Т. 1, с. 228], “иметь в своей власти, в зависимом положении” [9, с. 81].

Аналізовані ФО сигналізують про стан заможності, оскільки віднесеність до певних владних структур (як відомо, до них належать лише багаті, впливові люди) дає можливість, право керувати, панувати над ким-, чим-небудь, а отже, й контролювати, тримати владу у своїх руках та розпоряджатися на свій розсуд. Як ми вже зазначали, розмовне слово *лабети* – “дуже великі, міцні руки” [11, Т. 4, с. 427] асоціюється з особою, котра міцно тримає владу над ким-, чим-небудь. У внутрішній формі ФО віддзеркалюється найдавніше протиставлення “свій – чужий”, що належить до архетипних форм бачення світу, тобто до найбільш прадавніх форм колективно-родового усвідомлення й моделювання світу-хаосу: те, що в руках, є предметом володіння, “своїм”, “власним”, тим, чим можна розпоряджатися. *Местные власти, партийные*

*органы крепко держат в своих руках обширное хозяйство всего экономического района* (М. Колесников) [9, с. 73]; *Не можна допускати, щоб бюрократ у своїх лабетах держав усю владу* (З газети) [15, Т. 1, с. 228].

Образ ФО в руках співвідноситься (через компонент рука) із соматичним кодом культури. У внутрішній формі ФО рука як невіддільна частина цілого (тіла людини) заміщає саму людину – власника матеріальних цінностей, виконуючи з найдавніших часів роль символу як людини, так і влади. Образ ФО мотивований цим найдавнішим метонімічним ототожненням частини й цілого (руки й людини) і містить антропоморфну метафору, у якій символна функція руки вписана в окультурену просторову модель світу [8, с. 72]. Наприклад: *Василь колись вертів цілим повітом!.. У Василя всі були в руках – і комісар, і суддя, і сам предводитель* (Панас Мирний); *Шкребтав старий Михайло в потилиці. Виходило ніби так, що він у сина в руках* (Г. Хоткевич) [12, с. 622]; *Такой кучи баксов я не видел даже в кино. А она, по сути, у нас в руках, и, если только поработать головой как следует, можно всю оставшуюся жизнь прожить на Гаити в собственном замке* (Ф. Незнанский) [9, с. 71].

Отже, проаналізовані фразеологізми української і російської мов із соматичним словом-компонентом рука вказують на спільність зіставних денотатів, коли уявлення, реалії життя сприймаються однаково або порівнюються представниками цих народів з одними й тими ж поняттями, предметами. Фразеологізми називають стан заможності, а також сигналізують про збагачення нечесним шляхом, коли кому-небудь удається багатіти незаконним способом. ФО української мови відзначаються високою фразеотворчою активністю, що зумовлене культурно-національною специфікою сприйняття світу й особливостями життєвого устрою українців. Соматизм рука є знаком власності, символом влади, багатства. Символ у процесі формування ФО набуває культурно-національного характеру.

Проте цим не вичерпується тема нашого дослідження, тому перспективним напрямом наступних розвідок може бути подальший комплексний структурно-семантичний аналіз ФО із соматичними словами-компонентами на позначення різного стану заможності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 129 с.
2. Важеніна О. Г. Фразеологізми з соматичним компонентом : семантичний та етнокультурний аспекти / О. Г. Важеніна, А. В. Куцева // Донецький вісник Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – Т. 28. – С. 23–33.
3. Денисюк В. В. Реалізація семантики лексеми шия у структурі фразеологізмів / В. В. Денисюк // Наукові записки. Серія : “Філологічні науки”. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 86. – С. 342–346.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / [укл. В. В. Жайворонок] – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–76.
6. Мізін К. І. Принципи зіставлення фразеологічних систем / К. І. Мізін // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. ст.] / [відп. ред. А. В. Корольової]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 10. – Ч. II. – С. 89–94.
7. Мокиенко В. М. О методологии сопоставительного исследования русской и немецкой фразеологии / В. М. Мокиенко // Rossica XXXVIII (za rok 1999). – 2. Cast. – Olomouc : Univerzita Palackého, 2000. – С. 337–350.
8. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнословобожанських і східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 11 с.

### ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

9. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
10. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – Т. 7 : Н / [ред. Ф. П. Сороколетов, Ф. П. Филин]. – 1470 с. ; 1973. – Т. 12 : Р / [ред. В. П. Фельцына, Н. Н. Шмелёва]. – 1676 с.
11. Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1973. – Т. 4 : І – М. – 840 с.
12. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 2008. – 1104 с.
13. Український жаргон. Словник : містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / [укл. Л. Ставицька]. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
14. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / [уклад. Г. М. Удовиченко]. – К. : Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.
15. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1993. – Кн. 1–2. – 984 с.
16. Фразеологічний словник української мови : близько 2500 виразів / [В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 226 с.
17. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу : 6019 фразеологізмів / [В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 384 с.
18. Фразеологический словарь русского языка. Свыше 4 000 словарных статей / [Л. А. Воинова, В. П. Жуков, А. И. Молотков и др. ; под ред. А. И. Молоткова]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1968. – 543 с.